

JUHA ENIKŐ

BAKÓ ELEMÉR HAGYATÉKA A DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁBAN

THE LEGACY OF ELEMÉR BAKÓ IN THE ARCHIVE OF THE UNIVERSITY OF DEBRECEN. The legacy of Elemér Bakó (1915–2000), the former Department Head of the Library of Congress and famous researcher of Hungarians, is held in the archive of the University and National Library of the University of Debrecen since 2013. The essay reviews the main parts of the 20 boxes of archive materials, which contain important information for contemporary linguistic research.

Eredettörténet

Bakó Elemér (1915–2000) a Library of Congress volt könyvtáros osztályvezetőjének, a neves magyarságkutatónak a hagyatékát a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának ajánlotta fel az özvegy, Bakó Elemérné, Bakó F. Ilona. Ezen értékes kéziratok hagyaték 20 darab nagyméretű levéltári iratdobozból áll. A húsz dobozt az özvegy Bakó Ilona otthonából (810 Loxford Terrace Silver Spring, Washington, Maryland 20901) szállítottuk haza 2013 októberében a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma támogatásával az Ithaka-program keretében.

Bakó Elemér 2000 októberében történt elhalálása után özvegye, Bakó Ilona a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárnak ajándékozta férje magyarságnak szentelt munkásságát (1947–1951 Németország, 1951–2000 Egyesült Államok). E jelentős tudományos életpályát bemutató hagyatékot köszönettel elfogadtuk, és az egyetemi könyvtár kézirattári állományába vettük. Bakó Elemér a Tisza István-tudományegyetem hallgatója volt, aki 1946-ban emigrált, és attól kezdve elkötelezetten és fáradhatatlanul foglalkozott a magyarságkutatással, amely tartalmazta a nyelvi-rokoni kapcsolatokat is. Finnország a legmagasabb állami kitüntetést – a Finn Fehér Rózsa Rend 1. osztályú Lovagi Érdemrendjét – adományozta neki 1995-ben.

Életrajzi adatok, tudós pályakép

Bakó Elemér 1915. november 18-án született a bihari Hencidán, ahol édesapja a község főjegyzője volt. Iskoláit szülőfalujában, majd 1933–1938 között a debreceni Református Tanítóképzőben és a Tisza István-tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–német szakán végezte. Itt került kapcsolatba a Magyar Nyelvésze-

ti Tanszék professzorával, Csűry Bálinttal, akinek tanítványa, majd tanársegéde lett. Csűry felismerve tanítványa tehetségét, 1936-ban Lipcsébe, majd 1938-ban Helsinkibe küldte ösztöndíjas tanulmányokra, hogy megismerkedve a korszerű nyelvjárás-kutatási módszerekkel és a modern fonetikai vizsgálatokkal, tanszéki munkatársaként segítse a népnyelvi kutatást. Bakó Elemér 1935–1938 között a debreceni egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén gyakornok, 1938–1944 között Csűry Népnyelvkutató Intézetében tanársegéd, közben 1943–1944-ben egyetemi magántanár volt.

Az ígéretesen induló és már fiatalon jelentős eredményeket hozó tudományos pálya a második világháború után azonban más irányt vett. Bakó Elemér 1944-ben amerikai hadifogolyként Németországba került. 1947 és 1951 között a müncheni egyetemen tanított magyar és finn nyelvet, emellett lapszerkesztő is volt. 1951-től az USA-ban élt, 1958–60 között a New York-i Columbia Egyetemen adott elő finnugrisztikát. 1952-től 1985-ig nyugalomba vonulásáig a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban dolgozott magyar szakelőadóként, illetve a könyvtár kelet-európai gyűjteményének vezetőjeként.

Bakó Elemér 1937-ben, alig 22 évesen szerzett doktori fokozatot a debreceni egyetemen *Hangtani tanulmányok* című értekezésével. Csűry Bálint professzor sokat várt a fiatal tudóstól a népnyelvi kutatómunkában. A *Hangtani tanulmányok* mellett *A finn népnyelvkutatás* (1939), *Csűry Bálint élete és munkássága* (1941), *A népnyelvi gyűjtés és anyagrendezés módszere* (1943), illetve az akkor újnak számító hangfiziológiai vizsgálatokról szóló *Adalékok a magyar és a finn nyelv rövid és hosszú i-, ü- és u magánhangzóinak fiziológiai-akusztikai összehasonlításához* című tanulmányait említhetjük ebből a korból. Tanítványként, gyakornokként, majd tanársegédként Bakó Elemér tevékeny résztvevője volt annak a küzdelemnek, amelyet professzora folytatott a népnyelvkutatás elismertetéséért, intézményessé tételéért. Ő írta Csűry Bálint halála után a Népnyelvkutató Intézet működéséről az éves beszámolókat. Bakó vezetésével tovább folytatódtak a Csűry által elkezdett népnyelvi hangtani gyakorlatok, emellett tevékeny szerepet vállalt a Csűry Bálint emlékére meghirdetett országos szókinccsgyűjtő verseny megszervezésében is.

Ezt a szépen induló és már fiatalon jelentős eredményeket mutató tudományos pályát törte derékba a második világháborús katonai szolgálat, illetve a gyökeres fordulatot hozó külföldi élet. Munkásságának második szakasza életének azt a részét foglalja magában, amikor Bakó Elemér hazájától távol, Németországban és az Amerikai Egyesült Államokban élt. Ebből a korszakból származó jelentősebb munkái: *Magyarok és Európa* (1947), *A Műhely és a légió* (1949), *Az amerikai magyar népnyelvkutatás céljai és módszere* (1962), *Magyarok Romániában és Erdélyben* (1966), *Kossuth Lajos* (1802–1894), *Finnország és a finnek* (1993) című művei. Az idén februárban elhunyt nyelvész-professzornak, Sebestyén Árpádnak egy magyar hangarchívum létesítésére vonatkozó javaslata érlelte meg Bakó Elemérben a gondolatot, hogy amerikai magyar nyelvjárás hangszalagfelvételeit 2000. júniusi hazlátogatásakor a *Bakó Népnyelvi Szótár Alapítvány*nak adományozza. Remélve, hogy lesznek olyan kutatók, akik ezt az 1960-as évek elején készített anyagot nemcsak összehasonlító Kárpát-medencei eredetű amerikai

hungarológiai kutatásra fogják felhasználni, hanem a gyűjtést az Egyesült Államok és Kanada többi részeire is kiterjesztve továbbviszik az általa megkezdett munkát. Bakó Elemér interjúinak 49 magnetofonszalagon megőrződött anyaga 2001-ben Debrecenbe került, jelenleg is a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén őrzik. Bakó adatközlői zömmel az óhazában született amerikai magyarok. Származási helyük alapján főként az ország északi, északkeleti, keleti részének nyelve (Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ung, Bihar, Abaúj, Zemplén, Gömör, Nógrád, Békés megye) van képviselve, de találunk a történelmi Magyarország más vidékeiről kivándoroltakkal készített felvételeket is. A hangszalagokhoz szervesen hozzátartoznak azok az írások, amelyek Bakó Elemér tollából 1960–1964 között a New Jersey állambeli *Magyar Egyház* című református újságban jelentek meg. Bennük a szerző a kinti magyarság nyelvének kutatására vonatkozó nagyszabású tervét, elképzelését ismertette. Közülük különösen a már említett *Az amerikai magyar népnyelvkutatás céljai és módszere* címet viselő cikksorozata érdemel figyelmet. Megtudhatjuk ebből, hogy Bakó Elemér nem sokkal új hazájába érkezve tervet dolgozott ki az amerikai magyarság nyelvének tanulmányozására. Az első terv még a New Jersey-ben és környékén élő magyarok körében végzendő munkára irányult. Ez magában foglalta népnyelvi szöveggyűjteményeknek, illetve egy nyelvtalasztnak és szótárnak az összeállítását a hangszalagra felvett anyagból. Ugyancsak tervbe vette a magyar családnevek, helynevek, okiratos emlékek összegyűjtését, az amerikai magyarság egyháztörténeti, településtörténeti, hely- és társadalomtörténeti emlékeinek összegyűjtését. Későbbi írásaiban már az Államok egész területére kiterjedő népnyelvkutató programról szól, bízva abban, hogy a nagy munkához alkalmas munkatársai lesznek. Álláspontja szerint a nyelvi gyűjtést az ottani magyar élet tárgyi emlékeit megőrkítő fényképgyűjteménynek és filmfelvételeknek is ki kell egészíteni, ezekből kerül ki ugyanis a magyar népnyelvkutatás illusztrációs anyaga. Végül javasolja, hogy az amerikai egyetemeken, ahol magyartanítás folyik, alakítsanak ki közös tervet az amerikai magyar nyelv kutatására.

Bakó Elemér az ottani körülmények sajátosságaiból fakadóan olyan tudományos problémákkal szembesült, amelyek a modern szociolingvisztika jegyeit hordozták magukon már akkor, amikor hasonló vizsgálatokról még amerikai viszonylatban sem lehetett beszélni, hiszen a szociolingvisztika önálló diszciplínaként az 1960-as évek elején még nem volt jelen az amerikai nyelvtudományban sem. Csúry Bálint népnyelvkutató iskolája azonban jó alapokat jelentett az ilyen összetett, sok új tudományos problémát felvető kérdéskörökben is. Bakó Elemér maga is vallotta, hogy a Csúry-iskola hagyományai sokat segítettek neki kutatási módszerének kidolgozásában. Bakó Elemér gazdag kutatási tevékenységével nemcsak a magyar és nemzetközi nyelvtudomány vált gazdagabbá, hanem árnyaltabban látjuk az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás társadalomtörténeti, művelődéstörténeti vonatkozásait is.

Bakó Elemér a rendszerváltás után rögtön kereste a kapcsolatot egykori tanszékével. Azon fáradozott, hogy az 1930-as évek nyelvjáráskutató munkáját felélessze. 1993-ban itthon járva kárpótlási jegyeiből teremtette meg a *Bakó Magyar Népnyelvi Szótár Ala-*

pítvány alaptökéjét. Az alapítványt 1994. szeptember 28-án jegyezték be a Hajdú-Bihar Megyei Bíróságon. Célját a Csűry-iskola kutatási terveinek szem előtt tartásával fogalmazták meg. Ez elsősorban a *Debreceni civis szótár* munkálatainak újraindítását karolta fel. Ennek nyomán indulhatott meg a Magyar Nyelvtudományi Tanszéken az 1990-es évek közepén a civisszótárhoz kapcsolódó szervezett gyűjtő- és feldolgozó munka. Bakó Elemér ezt a feléledő munkát nagy szeretettel és érdeklődéssel figyelte, tanácsokkal segítette még utolsó itlétekor, 2000 júniusában is. Bizakodással töltötte el az, hogy mégis megvalósulhat Csűry Bálint terve. Örült a hallgatók lelkes munkájának, a civisszótári adatok gyarapodásának. Bakó Elemér fáradhatatlanul küzdött Csűry eszmei örökségének fennmaradásáért.

Csűry Bálint tanítványa, munkatársa, szellemi örökségének ápolója életének 85. évében, 2000. október 5-én az Amerikai Egyesült Államokban, Silver Springben (Washington) hunyt el otthonában.

A hagyaték jelenlegi állapotának leírása

Ezen életrajzi áttekintés után rátérhetünk a hagyaték leírására. Elhelyezését tekintve a 20 darab levéltári iratdoboznyi anyag jelenleg az egyetemi könyvtár Kassai úti Campusán, a Társadalomtudományi Könyvtár épületében, tömörraktárban helyezkedik el, 12 polcfolyómétert foglal el, s áll a kutatók rendelkezésére.

Az első és kiemelt témakör, amelyre vonatkozóan a hagyaték értékes adalékokkal szolgálhat a magyar népnyelvet kutatók számára, az a páratlan értékű adatgyűjtés, amelyet Bakó Elemér végzett a kivándorolt észak-amerikai magyarok körében az 1960-as években. Az óhazából származó amerikai magyarokkal készített interjúinak gépiratai kerültek hozzánk. Megkaptuk az 1963. évi nyelvi gyűjtésének azt az anyagát, amelyet az American Philosophical Society támogatásával végzett Bakó Elemér. 1963-ban beutazta az amerikai magyar települések Chicago, Boston, Cleveland, Pittsburgh, Philadelphia és Washington közé eső legfontosabb pontjait, és hangszalagra vette több mint száz, főleg az első világháború előtt Amerikába érkezett magyar férfi és asszony személyes visszaemlékezéseit az elhagyott szülőfölddel és az akkor itt talált amerikai életformával kapcsolatban. Gyűjteményében majdnem minden hazai (erdélyi, felvidéki stb.) nyelvjárást megtalálunk. A beszélgetésekből átírta a nyelvi anyagot, kiadáskészre átszerkesztve. Ezen hangfelvételek élő nyelvi anyagának összegyűjtésével Bakó jelentősen hozzájárult a helyi fejlődésű magyar nyelvhasználat tudományos igényű dokumentálásához.

A népnyelvi gyűjtés fontosságáról és anyagrendezés-módszeréről számos autográf kézírata került állományunkba. Ezekből képet alkothatunk azokról a kitartó és áldozatos erőfeszítésekről, amelyeket Bakó Elemér folytatott a népnyelvkutatás elismertetéséért. Az amerikai magyar népnyelvkutatás területéről igen jelentős módszertani jegy-

zeteket, saját kezű feljegyzéseket, előadásvázlatokat tartalmaz a hagyaték. Kézírásaiban az Államok egész területére kiterjedő népnyelvkutató programról szól. Az Amerikai Magyar Népnyelvkutató Intézet munkájának elindítására tett javaslatának jegyzeteiből kiderül, hogy Bakó Elemér elgondolása szerint az lenne a kívánatos, ha az amerikai gyűjtők szaktanácsokkal való ellátását egy, az egykori debreceni egyetemi Magyar Népnyelvkutató Intézetéhez hasonló intézmény tagjai vállalnák fel.

Könyvtárunk állományába vettük azoknak az egyetemi előadásoknak a kéziratos anyagát, amelyeket Bakó Elemér a New York-i Columbia Egyetem néhai nyelvészprofesszorának, Lotz Jánosnak a meghívására az ott rendezett, többéves „*Uralic Studies Program*” keretében 1958–60-ban tartott. Ez az előadás-sorozat volt az első, amelyet amerikai egyetem könyvtárosképző szakiskolája (a Columbia University School of Librarianship) mint szabadon választható előadást elfogadott a „*Master of Library Science*” fokozat elnyerésére. Bakó Elemér előadásait bevezetésnek kell tekintenünk a magyar könyv- és művelődéstörténetbe.

A *Bakó Népnyelvi Szótár Alapítvány* hivatalos ügyiratait, a magyar nyelvtudomány témakörébe tartozó számos nyelvészeti tanulmányt és szociolingvisztikai cikkek kéziratát is tartalmazza a Debreceni Egyetemi Könyvtárhoz került hagyaték.

Bakó Elemér terjedelmes személyi fondjában a nyelvészeti munkákon kívül magyarságtudományi, történelmi és egyéb hazafias, nemzeti témákkal is találkozunk, melyek közül a fontosabbak a következők:

– A magyar emigráns körök szerepe az amerikai Kossuth-kultusz ápolásában; Kossuth-centenárium megemlékezések Amerikában az Amerikai Magyar Szövetség szervezésében 1951–52-ben; a Kossuth-emigráció és Kossuth Lajos 1851–52-ben tett, nagy jelentőségű amerikai szónoki körútjának sajtóvisszhangja, s ennek a körútnak 100. évfordulójára rendezett ünnepségsorozat iratai.

– A háború után Nyugatra szakadt magyarság létkérdései; az emigráció magyarságának sorsproblémáival foglalkozó dokumentumok; a „szellemi összetartozás” vágya, a „nagy magyarok” történelmi érdemeinek hangsúlyozása s egyúttal példaképként állítása honfitársai elé.

– Az „*Új Magyar Út*”: *a magyar szellemi munkaközösség lapjában*, az 1950-es években rendszeresen megjelent írásai, publikációi, elbeszélései és versei. Bakó Elemér Wass Alberttel, és Nyíró Józseffel, a Németországba szakadt erdélyi írókkal együtt a lap társszerkesztője volt.

– Müncheni tanulmányok (1949), amelyekben összefoglalta a nyugati magyar emigrációban szerzett tapasztalatait az egyetemes magyarság jövője érdekében. Részletesen írt az emigrációs magyarok problémáiról, sorskérdéseikről, önmagát „*vándorló magyarjaink szellemi szervezőjének*” vallja.

– A magyar történelmi események az amerikai sajtóban: a Rákóczi-szabadságharc 1703–1711 – a 18. századi amerikai sajtókutatásaiban. Bakó Elemér feldolgozta a *The Boston News-Letter*, a legelső amerikai újság-hetilapot, a 2. számtól kezdve (1704.

április 24.) egészen a leverésig, 1711-ig. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem szabadságharcát és 1703. évi kiáltványát, valamint Rákóczi tarpai jobbágya, az Esze Tamás szervezte megmozdulás sajtóvisszhangját az amerikai újságokban végig követte egészen a fejedelem 1711–1717-es bujdosásáig. Ebből a terjedelmes anyagból képet alkothattunk a szabadságszerető magyar nemzet Habsburg-ellenes harcairól, a mögöttük rejlő politikai mozgalom hátteréről, Magyarország és Erdély gazdasági, népesedési, vallási és kulturális viszonyairól stb., később pedig a Franciaországba, majd Törökországba került Rákóczi-emigráció további próbálkozásairól. Ebbe a témacsoportba sorolhatók még az 1985. évi Rákóczi-emlékév iratai: beszámolók az Amerikai Magyar Szövetség II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) Magyarország és Erdély fejedelme halálának 250. évfordulóján, Washingtonban tartott emlékünnepelekről.

– Az amerikai magyarok kulturális életéről szóló újságcikkek gyűjteménye az 1950–60–70–80-as években; a washingtoni Kongresszusi Könyvtár kelet-európai vonatkozású folyóiratai; a Library of Congress magyarságismereti gyűjteménye; Bakó Elemér hivatalos levelezése az Amerikai Magyar Szövetség kulturális bizottsági elnökeként; Erdély és az ottani magyarság emberi, népi és önrendelkezési jogairól írott jegyzetek, amelyeket megvitatásra a nemzetközi konferenciákra utazó amerikai diplomatáknak írt.

– A Kongresszusi Könyvtár, az Amerikai Magyar Szövetség és más magyar társadalmi és kulturális szervezetek támogatásával Bakó Elemérnek sikerült rendszeresítenie olyan nagy magyarok (és magyar intézmények, mint például a Magyar Tudományos Akadémia) történetét és emlékét felidéző megemlékezéseket, üléseket, kiállításokat, emlékérmek kibocsátását, akiknek, illetve amelyeknek pozitív kapcsolatuk volt az Egyesült Államokkal. Ilyenre szép példa a George Washington hadseregében harcoló Fabricy Kováts Mihály ezredes és más, az amerikai polgárháborúban küzdő magyar katonák hősi érdemei.

– Megemlékezési szövegek Petőfi Sándorról, Munkácsy Mihályról, Kossuth Lajos politikai hagyatékáról; emlékbeszéd Amerika első magyar származású szobrászáról, George Julian Zolnay (Zsolnay Gyula) művészetéről; a Zsolnay Gyula tiszteletére kiadott Zsolnay Gyula-emlékérem iratai; a Lincoln hadserege első jelentős győzelmét kivívó Zágonyi Károly őrnagy, a „Frémont's Body-Guard” parancsnoka történelmi érdemének megörökítésére alapított emlékérem iratai; Bölöni Farkas Sándor híres könyve, az *Utazás Észak-Amerikában* (Kolozsvárt, 1834) kiadása 150. évfordulóját felidéző kiállítás anyaga; bronzplakett, alapítási okiratok az Amerikai Kongresszus azon tagjainak a kitüntetésére, akik az erdélyi és általában Magyarországon kívül élő magyarságért sikeresen síkraszálltak. Ezt a kitüntetést az Amerikai Magyar Szövetség évente 2-3 képviselőnek adta át.

Bakó Elemér kiadványainak kéziratai közül említésre méltó a kétkötetes, 1240 lapnyi *Guide to Hungarian Studies* (Stanford, Kalifornia, Hoover Institution Press, 1974) című bibliográfiai kézikönyvének kézírata; az 1968-ban kiadott, 200 lapnyi *Hungarians in Rumania and Transylvania* című, Sólyom-Fekete Vilmosmal közösen írt

kötet kézirata, amely Erdély és Románia magyarságának a legelső angol nyelvű bibliográfiája; az *Amerikai Magyar Szövetség* számára szerkesztett *Emlékkönyv az Amerikai Magyar Szövetség 80. évfordulójára* című, 1987-ben megjelent történeti cikk- és tanulmánygyűjtemény kéziratosa; az 500 lapnyi *Finland and the Finns* című kutató bibliográfiája a *Kongresszusi Könyvtár* számára; az 525 lapnyi *Rákóczi and America* című forráskiadványa kézirata, amelyet a kanadai Torontóban szervezett *Rákóczi Foundation* tervezett megjelentetni.

Bakó Elemér nyelvjáráskutató sokoldalú és színes munkássága annak a szép példája, miként kell ápolni a hagyományokat, illetve továbbgondolva gyümölcsözően alkalmazni mindazt, ami a nagy elődök tanításaiból arra érdemes. Mi, egyetemi polgárok őrizzük emlékét. Egykori tanszékének mai munkatársai, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén dolgozók felélesztették terveit, s Bakó Elemér tudományos munkálatait tovább folytatják. Ehhez kívánt a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára is hozzájárulni a hagyaték hazahozatalával, kéziratári megőrzésével és feldolgozásával.

Champion of Liberty
THE VISIT OF LAJOS (LOUIS) KOSSUTH,
GOVERNOR OF HUNGARY,
TO THE UNITED STATES, 1851-52

*1. kép. Kossuth-kiállítási meghívó, Library of Congress, European Reading Room,
2002. március 15.*

2. kép. Bronzplakett-terv az amerikai polgárháborúban George Washington hadseregében harcoló Fabricy Kováts Mihály huszárezredes emlékére, aki az amerikai függetlenségi harcban az amerikai könnyűlovasság megalapítója volt. Tervezte: Bodó Sándor képzőművész, 1979

3. kép. Fabricy Kovács Mibály huszár ezredes (1724–1779),
a legelső amerikai magyar szabadságharcos emlékére festett olajfestmény.
Festette: Bodó Sándor, 1979